

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1964.4.06>

OKTOOBRIREVOLUTSIOONIS SÜNDINUD TEATRID

K. KASK,

kunstiteaduste kandidaat

Uued, värsked ja tugevad tuuled puhusid eesti teatriellu juba 1917. aasta kevadsuvel, sest Veebruarirevolutsioon oli avanud ukсед tervele reale sündmustele eesti kultuurielus, muu hulgas ka lavakunsti.¹

Eesti teatril oli selleks ajaks seljataga ligi poole sajandini ulatuv tee. See algas Koidula esimestest etendustest (1870), jätkus poolkutselises Wiera-aegses «Vanemuises» ja sealt edasi kutseliste teatrite näol «Vanemuises» (1906), «Estonias» (1906) ning «Endlas» (1911). Eesti teatri rajamine ja areng olid tihedasti seotud võitlusega eesti rahvusliku kultuuri eest, olid oma olemuselt kodanlik-demokraatlikud ja suunatud balti parunite vägivalla ning tsaarivõimu surve vastu. Juba 1905.—1907. aasta revolutsiooni eelõhtust peale oli üha selgemini hakanud ilmnema kahe rahvusliku kultuuri vastuolu eesti lavakunsti. Eriti väljendus see proletaarse ja kodanliknatsionalistliku kunstikäsituse vastuolus.

Veebruarirevolutsiooni-järgseil kuudel oli esmakordseks ja silmapaistvaks sündmuseks eesti teatrielus 15.—17. maini * Tallinnas toimunud «Esimene eesti näitlejate ja teatritegelaiste kongress», mis tõi kokku teatriinimesi üle kogu maa. Esinejate sõnavõtte ühendas ning suunas rahulolematust näitlejate seniste töötingimustega. Ka ei peetud lavakunsti taset rahuldavaks. Kongress märkis oma resolutsioonis, et eesti teatri tööd on suuresti takistanud ainelised raskused. Peeti vajalikuks juhtida omavalitsusasutuste ja tulevase autonoomse Eesti valitsuse tähelepanu sellele, et «Eesti seltskonna rahvuskulturaliste ettevõtete», nende hulgas ka teatrite toetamine abirahadega aitaks nende tööd märksa edendada.² Kongressil võeti vastu otsus organiseerida näitlejate liit (asukohaga Tallinnas), kes pidi hakkama hoolt kandma näitlejate majandusliku olukorra ja loominguliste tingimuste parandamise eest. Tehti ettepanekuid teatrikooli asutamiseks, teatrite omavahelise koostöö tihendamiseks ja koordineerimiseks, algupärase repertuaari muretsemiseks jne.

Kõnesoleval kongressil olid esindatud peamiselt kodanlikud teatrid ning seepärast jäid tema taotlusedki oma sisult puht kodanlikeks. Samal ajal aga tõusis päevakorraks ka tööliste, klassivõitluse ideest kantud proletaarse teatri asutamise küsimus. See polnud uus nõue ega mõte. Juba käesoleva sajandi algusest peale olid eesti töölistel korduvalt katset teinud oma näiteringe ja teatreid asutada.³ Nüüd, pärast Veebruarirevolutsiooni olid võimalused selleks avardunud. Ja üha konkreetsemalt ning selgemalt ilmneb seejuures vastuolu kodanlike teatrite ja tööliste poolt nõutava lavakunsti põhimõtete ning eesmär-

¹ Käesolevat teemat, peamiselt Tallinna Tööliste Teatri tekkimist ja tegevust, on mõnel määral käsitletud järgmistes artiklites: P. Põldroos, Materjale eesti proletaarse teatri ajaloost. «Sirp ja Vasar» 28. nov. ja 5. dets. 1952; K. Kask, Revolutsiooni-aasta teater. «Sirp ja Vasar» 2. aug. 1957; K. Kask, Рука об руку с революционным рабочим движением. «Советская Эстония» 7 ноября 1957.

* Kuupäevad tekstis on antud uue kalendri jägi.

² Näitlejate Kongress. «Tallinna Teataja» 5. (18.) mail 1917.

³ Viimastest oli kõige edukam olnud Lutheri Rahvamaja, hiljem «Valvaja» näiteringi nime kandnud töölistrupi tegevus.

kide vahel. Eriti teravate kriitiliste märkuste osaliseks saab bolševistliku ajakirjanduse veerudel «Estonia». «Töölise teatri küsimus kerkib päevakorra, mille juurde tuleb kohe asuda,» kirjutati «Kiires» ja lisati: «Et meil isandate «Estoniaga» midagi ühist pole, on vististi selge.»⁴ Kriitika osaliseks sai ka kodanlike teatrite repertuaar. «Meile pakuti kodanluse poolt «näitemänge». Kuid niisuguseid «etendusi» me ei taha, ei tunne nende järele tarvidust. Meie nõudmine ei seisa mitte «lõbustamises», vaid vaimujõu kasvamises, ühistunde suurenemises,» kirjutati «Töölises»⁵ ja vastandati kodanliku teatri juhtkonna seisukohtadele omapoolne: «Meie lipukiri räägib: kõigi maade töölised, ühinege! Meie peasiht, püüe, on hiigla koguks ühineda. Meil on niisugust teatrit tarvis, kus me neid ülesandeid võime täide viia. Sellepärast ootame ka just seda oma teatrit.»⁶

Ulatuslikumalt asuti tööliste kunsti- ja kultuuriküsimusi arutama 1917. aasta suvel. Teatril oli nende hulgas küllaltki oluline koht. «Usun, et selle põhjusemõttelise külje juures meil sugugi vaielda ei maksa, kas on meil, töölistel, oma teatrit vaja või mitte. Oma teatri vajadus on päevaselge ja seda on vaja niisama kui kalal vett,»⁷ kirjutati «Kiir».

Tööliste teatri asutamine kujunes vägagi aktuaalseks küsimuseks. Fikseerides töölisklassi huvidele vastava lavakunsti olemust ja ülesandeid, lähtusid eesti bolševikud ülevenemaalise nõukogude teatri rajamisel aluseks võetud põhimõtetest. Seda kinnitab ka tõsiasi, et ajaleht «Kiir» tõi 1917. aasta juulis ära kirjutise «Sotsialistliku teatri ülesannetest»⁸, milles refereeriti A. Lunatšarski seisukohti selles küsimuses.

Tööliste teatri asutamise kavatsust asuti realiseerima Tallinnas. Selleks tuli siin 21. juulil kokku vastav organiseerimiskoosolek, millest võtsid osa ametiühingute ja töölisseltside esindajad. Nende hulgast valitigi teatri nõukogu, kes hakkas teatri asutamise otsust ellu viima.

7. septembril toimus Tallinna Töölise Teatri nõukogu esimene täieõiguslik koosolek, kus valiti teatri juhatus, repertuaarikomisjon ja revisjonikomisjon.⁹ Repertuaarikomisjoni ülesandeks pidi jääma mängukava koostamine, näitetrupi komplekteerimine ja lavastuste kunstilise taseme eest vastutamine. Ühtlasi kinnitati samal koosolekul teatri põhikiri, milles oli märgitud, et nõukogu «organiseerib töölise teatri asutamist, arendab töölise keskel arusaamist näitekunsti ja üldse tõsisest demokraatlikust kunstist, püüab näitekunsti alal tõsta ja kasvatada proletariaadi klassivõitluse tunnet.»¹⁰

Tööliste teatri asutamise päevakorra tõusmist ning kiiret elluviimist soodustas asjaolu, et Tallinnas oli juba aastaid edukalt töötanud proletaarne trupp «Valvaja» näiteringi näol. Selle tuumik eesotsas J. Rossfeldti ja A. Umbergiga moodustaski uue asutatava professionaalse tööliste teatri põhikoosseisu, keda täiendati mõningate väljastpoolt juurde võetud näitlejatega (R. Bauman, K. Triipus, N. Albring, A. Tihkan jt.). Ruumid etendus-teks saadi kohalikul Saksa Teatril.¹¹ Teatri rahalise külje eest hoolitsemine lasus ametiühingutel ja vastavad summad laekusid peamiselt ametiühingute liikmete toetustest, samuti ametiühingute ja teiste töölisorganisatsioonide poolt korraldatud piduõhtute sissetulekutest.

Tallinna Töölise Teatri esimene etendus toimus 27. septembril. Ettekandele tuli H. Heijermansi «Lootus õnnistuse peale» (J. Rossfeldti lavastuses). Sel puhul avaldatud eelteates rõhutatakse, et «näitemäng kujutab värvikalt praeguse ühiskonna paiset — kapitali kirge ja halastamatut saagiahust, kus kurnajate kihi liikmed oma varanduse kasvatamise eesmärgil oma ligimese elu ilma vähemagi mõtlemata hukka saavad.»¹²

⁴ J. Liiv, Meie lõbud. «Kiir» 14. (27.) juunil 1917.

⁵ Tööliste teatri asjus. «Tööline» 9. (22.) aug. 1917.

⁶ Sealsamas.

⁷ [R.] Töölise teater. «Kiir» 6. (19.) juulil 1917.

⁸ «Kiir» 28. juunil (11. juulil) 1917.

⁹ Tallinna Töölise Teatri nõukogu valis juhatuses koosseisus Preast, Pärtel, Strauss, A. Jea, O. Rästas, Väli ja Aamisepp ning repertuaarikomisjoni koosseisus J. Rossfeldt, A. Umberg, K. Treufeldt, V. Assafeldt ja Leipzig.

¹⁰ ORRKA (= Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Ajaloo Riiklik Keskrahvi), f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 586, l. 2—4.

¹¹ Praegused V. Kingissepa nim. Tallinna Riikliku Akadeemilise Draamateatri ruumid.

¹² K. R., Lootus õnnistuse peale. «Tööline» 12. (25.) sept. 1917.

Kuigi etendus polnud mõeldud ametliku avatendusena, vaid selleks, et teatri asutamiseks raha saada, tõi ta rohkesti kokku publikut ja kujunes mitmeti pidulikuks. «Maja oli viimase paigani välja müüdnud, meeleolu tundus lootusvärskena, «Marseljeesi» helid orkestri poolt tõstsid tiheda auditoriumi, mis muidugi töölistest koosnes, pidulikul elevusel püsti,» kirjutas Eduard Wilde.¹³

«Lootus õnnistuse peale» kuulus «Valvaja» trupi lavastuste «kullafondi» ja oli erilise menu osaliseks saanud just töölispubliku hulgas. Sellega on ka seletatav, miks Tallinna Tööliste Teater alustas nimelt selle näidendiga. Eriti populaarne oli A. Umbergi Geert, kelle esituses autoripoolne tekst sai otse kaasaegse kõlavuse. Tema kokkupõrge Bossiga, keda J. Rossfeldt mängis jõuliselt ning sügava klassivihkamisega, kasvas kahe antagonistliku klassi — tööliste ja kapitalistide vahelise võitluse üldistuseks.

Tallinna Tööliste Teatri ametlik avamine toimus 26. oktoobril ja oli suursündmuseks kogu eesti töörahvale. Avatenduseks oli E. Fabré «Kapital», mis eesti laval tuli esmakordselt ettekandele. Etenduse eel esines kõnega teatrist ja selle osatähtsusest ühiskondlikus elus Hans Pöögelmann, bolševistliku ajalehe «Maatamees» toimetaja, kes rõhutas, et Tööliste Teater peab rajama uut, iseseisvat voolu kunstis, käsitlema tõsielust võetud küsimusi ja olema terves klassivõitluses teenäitajaks ning vabastajaks neist saja-aastasest ahelatest, mis tööliklassi seovad.¹⁴ Avatenduse puhul sõna võtnud «Tööline» kriipsutas omalt poolt alla, et «Tööliste Teatris peavad kõik tööliste valud, kannatused, mured ja rõõmud kajastamist leidma, talle klassivõitluses teenäitajaks olema».¹⁵

Niihästi lavastaja A. Umberg kui ka näitlejad asetasiid «Kapitali» tõlgitsemisel rõhu kapitalistide saagiahnuse ning nende hundimoraali paljastamisele. «Tükk avab esimese lehekülje selles peatükis, mida meie imperialismuseks nimetame ja millest need tagajärjed välja kasvasid, mida praegu läbi elame,» kirjutati ajalehes «Maatamees».¹⁶ Kapitalistide ja börsisahkerdajate kujud olid lahendatud tugevasti satiirilises laadis. Neist õhkus tööliste-näitlejate viha ning põlgust. Paremini õnnestunud osatäitmisteks olid A. Umbergi pangadirektor Verrière ja M. Umbergi vürstinna Holsbeck. Kiitvalt tõsteti arvustuses välja ka V. Assafeldti ja A. Kombergi osatõlgitsusi börsimaakleritena.

Niihästi avatendus kui järgnenud G. Engeli «Sügavuse kohal» ja H. Heijermansi «Ahelad» võeti tööliste poolt vastu suure huviga. Julius Cajuse nime all «Sügavuse kohal» lavastusele arvustuse kirjutanud «Töölise» toimetuse liige Julius Kippar avaldas arvamust, et Tööliste Teatri esimesed sammud kinnitavad teatri häid eeldusi pakkuda seda, mida kodanlik lava pole seni suutnud.¹⁷

Samal ajal kui Tallinnas toimus Tööliste Teatri asutamine, tõusid kultuuri- ja kunsti-küsimused akuutselt päevakorraks ka teistes eesti linnades, eriti Narvas.

Juba Veebruarirevolutsioonile järgnenud kuud andsid siin uut hoogu ja innustust tööliste huvidele vastava kunsti eest seismisel ning võitlemisel. «Poliitilisest ja majanduslikult omavolist vabanemise kõrval kasvab ja suureneb tööliste janu talle kuuluva, ajavaimule vastava kunsti järele,» kirjutas 1917. aasta juunikuus «Izvestija Narvskogo Soveta Rabotšihh i Soldatskih Deputatov».¹⁸ Püüded pakkuda kunsti, mis rahuldaks tööliklassi huve, sammuks temaga käsikäes, väljendusid mitmel viisil. Kõigepealt tõid uusi, revolutsioonituuli Narva teatriellu Peterburist siia sõitvad näitetrupid. Oma lähedase asendi tõttu Peterburile on Narva eesti teatri ajaloos linnaks, millel on olnud kõige tihedamad sidemed vene teatriga. Nii oli see ka 1917. aastal. Juba kevadsuvel kandsid Peterburi näitlejad siin ette S. Belaja näidendi «Tõötud», mille aine on võetud tööliste elust ja rõhutab klassivõitluse julmust: kapitalistid vastavad tööliste tõe ja õiguse otsimisele kõige halastamatumal nälgasurvega. Näidend läks menukalt ja etendati mitmeid kordi. Sügisel kujunes

¹³ E[duard] W[il]d[e], Tallinna Tööliste-Teater. «Sotsialdemokrat» 15. (28.) sept. 1917.

¹⁴ Sealsamas.

¹⁵ Töölisteteater. «Tööline» 12. (25.) okt. 1917.

¹⁶ O. R[ä]s[t]a[s], Tööliste-teatri avamine. «Tööline» 19. okt. (1. nov.) 1917.

¹⁷ Julius C a j u s [Julius Kippar], G. Engeli «Sügavuse kohal». «Tööline» 20. okt. (2. nov.) 1917.

¹⁸ Театр. «Безработные». «Известия Нарвского Совета Рабочих и Солдатских Депутатов» 27 мая (9 июня) 1917.

aga suursündmuseks E. Karpovi «Tulekuma» külalisetendus, kus psühholoogilise draama raames kutsuti üles revolutsioonilisele tegevusele ja võitlema klassiteadvuse kasvu eest. «Mis näitlejatesse puutub, siis on Narva vist küll harva sarnaseid näitejõudusid «Võitleja» laval näinud,» märgiti «Rahvalehes».¹⁹ Pole liigne lisada, et lavastuses mängis kaasa A. Jablotškina, kes hiljem oli Moskva Väikeses Teatris silmapaistev näitlejatar.

Nende tööliste revolutsioonilisele mõttele lähedaste külalisetenduste kõrval toimus ka kohapealseid, tsaarivõimu kukutamise teed ning avarust saanud kultuuriüritusi, millede eesmärgiks oli teenindada töölisklassi. Varsti pärast Veebruarirevolutsiooni rajati Narvas parteiorganisatsiooni initsiatiivil massiorganisatsioonina Rahvaülikoolide Ühing, kes osutas suurt abi Narva parteikomiteele ja kohalikule Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogule loengute, kursuste ja isetegevuslike näitetruppide organiseerimisel.²⁰ Ühtlasi hakati looma mitmesuguseid tööliste kooskaimise kohti. Nii näiteks rajati 1917. aasta juulis Narva Linaketruse Vabriku juurde vabriku töölisklubi, septembri algul toimus Narva Kalevivabriku Rahvamaja pidulik avamine. Viimase puhul kanti ette näidend «Juudarahha», mis teravalt piitsutas klassivõitlusest taganemist, ja elav pilt «Uuestisündinud Venemaa». Esitajateks olid töölisel-iseetegevuslased lavastaja Latriku juhtimisel.

Samal ajal püüti kultuuritööd avardada ka kogu linna ulatuses. Selleks hakati koonsuma karskusseltsi «Võitleja» ümber. «Narva kodanlusele oli 1917. aastal organiseeritud oma «Eesti Seltsi» juurde näitering, laulukoor ja einelaud, mis rohkesti inimesi ligi meelitas. Tavaliselt aga lõppesid kõik kodanluse poolt korraldatud piduõhtud juominguga ja kaklusega. Et töölisi niisugustest «ühiskondlikest» mülgastest eemal hoida, hakkasime kodanluse õhtuid boikoteerima ja töölisi karskusseltsi «Võitleja» ümber koondama,» kirjutab oma mälestustes Heinrich Laura.²¹ Tööliste poolt asutati «Võitleja» juurde eesti ja vene keeles töötavad näiteringid. Esimest juhtis A. Leppik, teist N. Karpov ja K. Bobrovitš. Mängitavaist näidendeist saavutas erilist menu M. Gorki «Põhjas», mille kumbki näitering ette kandis. Mida rohkem näiteringide tegevus hoogu sai, seda pakilisemaks muutus ruumide küsimus. «Võitleja» aga oli tol ajal veel põhiliselt kodanluse käes. «Sellepärast oli peaaegu võimata mingit kokkulepet saavutada ja me otsustasime kasutada kavalust,» kirjutab näiteringi tegevusest osa võtnud H. Laura ja jätkab: «Nimelt oli selts võlgades ja püüdis neist lahti saada sisseastumismaksudega uutelt liikmetelt, kes aga soovi avaldas. Otsustasime sellest konksust kinni haarata ja hulgaliselt seltsi liikmeks astuda. Kui meie pooldajad olid juba suuremas enamuses, nõudsime üldkoosoleku kokkukutsumist. Selle päevakorras oli juhatause ümbervalimine. Alles nüüd märkasid seltsi kodanlikud tege- lased eesotsas kohaliku Ajutise Valitsuse komissari, usuvenna Eichelmanniga, kes muide oli üks aktiivsemaid seltsi tööst osavõtjaid, et nad on oma poliitikaga pankrotti läinud ja «ohjad käest ära andnud». Uude juhatusse valisime kõik omad seltsimehed, nagu A. Randmeri, A. Kitse jt. Nii olimegi rahulikult, ilma eriliste raskusteta enda käsutusse saanud suure maja, kus alustasime kibekiiret tegevust.»²²

«Võitleja» juhatause ümbervalimine toimus juulikuus ja sealt peale hakkasid «Võitle- jas» koosolekuid ja piduõhtuid korraldama VSDT(b)P Narva organisatsioon ja mitmed ametiühingud. Neist olid märkimisväärsemad augusti algul toimunud töölisõhtu ja R. Obruksi näidendi «Aastal 1917» etendumine 3. septembril. «Seltsimehed, töölisel ... toetage tööliste seltsi, kellel veel herradele endiseid võlgu tuleb maksta, mis nad seltsist lahkudes meie kanda on jätnud. Ärgu puudugu ükski seltsi liige pidult, kus üht paremat näitemängu revolutsiooni ajast näha saame,»²³ soovitas sel puhul «Rahvaleht». Teistest üritustest tuleb eriti esile tõsta 1905. aasta 16. oktoobri ohvrite mälestamiseks korraldatud õhtut, mille organiseerijaks oli VSDT(b)P Narva osakond ja mis kujunes Narva töö- rahva revolutsioonilise võitlusvalmiduse ilmseks avalduseks. Pärast kõnesid kanti töölis-

¹⁹ «Rahvaleht» 18. okt. 1917.

²⁰ Иван Карпов, Культурно-просветительная работа и школы. «Нарвский Рабо- чий» 5 янв. 1963.

²¹ H. Laura, Mälestusi bolševike tegevusest Narva raudteesõlmes. Rmt.: Nõukogude võimu eest. Tallinn, 1957, lk. 269.

²² Sealsamas.

²³ «Rahvaleht» 2. sept. 1917.

näitlejate poolt ette pilt 1905. aasta sündmustest, mille finaali sümboliseeris töölisklassi võitu kodanluse üle. «Näitelaval esines suur rahvakogu, vaikides, kõnemeest kuulates. Kostsid praginal püssipaugud, rahva hulgas tõusis liikumine, segadus, ühed langesid surnult maha, teised põgenesid põikuulitsatesse.»²⁴ kirjeldati laval toimunut «Rahvalehes». Sellele järgnev pilt kujutas sügavat leina. Langenute kalmu juures esitasid töölisel luuletusi, mis kutsusid töörahvast üles kätte võitma vabadust. Ettekanne lõppes töölisklassi võitu sümboliseeriva võimsa finaali. «Kõige viimane tummpilt kujutas punases riides vabaduse ausammast, mille ümber, ausamba alusel seisid tööliste grupid.»²⁵ Omandanud 1905.—1907. aasta revolutsioonis väärtuslikke kogemusi ja karastunud Veebruarirevolutsioonis, läheb proletariaat vastu oma vabaduse kättevõitmisele kodanluse kukutamise teel — see oli mälestusõhtu tegelikuks sisuks, mida tundsid ja mõistsid õhtust osavõtvad töölisel, kes tihedasti täitsid saali. Mälestusõhtu lõpupalana kanti ette ühevaatuseline näidend «Pere-mees», «kus orjaagsest elust kurb pildikene pealtvaatajate silmade eest mööda libises».²⁶

1917. aasta sügisel tehakse katseid täpsemalt määrata «Võitleja» kohta ning ülesandeid tööliste hulgas tehtavas kultuurharidustöös. Septembri algul toimunud «Võitleja» üldkoosolekul, millest ka V. Kingissepp osa võttis, andis seltsi sellealastest tööst ülevaate eestseisuse liige N. Karpov. Ta rõhutas, et «Võitleja» peab tulevikus kujunema linna kultuurharidusliku tegevuse keskuseks ja tegi sellega seoses ettepaneku asutada seitsi juurde 1) kultuurharidustöö-, 2) teatri- ja 3) majandusküsimuste komisjon. Nende komisjonide ülesandeks pidi olema «seltsi juures klubi lugemisetuba asutada, teatris ettekantavaid näitemängusid hoolega läbi vaadata, et mitte ei mängitaks alaväärtuslisi ja kunstinõudeile mittevastavaid tükke ega niisuguseid, mis sotsialistliku teatri sihtidele avalikult vastu käivad.»²⁷ Komisjonid moodustatigi. Lisaks sellele toimus otse Oktoobrirevolutsiooni eel «Võitleja» ruumes Narva töölisklubi avamine, millest kõikide Narva töölisorganisatsioonide esindajad osa võtsid. Pidulik avakoosolek lõpetati «Internatsionaali» laulmisega, mispeale vaimustatud meeoleol lajali mindi.²⁸

Näeme, et töölisteatrite asutamine oli kahes Eesti suuremas tööstuslinnas aktuaalseks muutunud juba Oktoobrirevolutsiooni-eelseil päevil. Tallinnas jõuti selles küsimuses kaugemale ja rajati Tallinna Tööliste Teater, Narvas aga piirduti esialgu vaid uue, revolutsioonilisele võitlusele innustava repertuaari lavaletoomisega.

Suure Oktoobri torm löi otsustavalt valla need värvad, mida eelmised kuud olid edukalt paotanud. Murrang poliitilises ja majanduslikus elus tõi kaasa ka uued suunad kunsti-elus. Kunst kuulugu rahvale! sai tema kauniks ja suureks sisuks. Siit peale pidi Eesti teatri ülesandeks olema pakkuda oma kunsti kogu rahvale, lähtudes tema eesrindliku klassi, töölisklassi huvidest.

See nõue ja eesmärk fikseeriti varsti pärast nõukogude võimu kehtestamist Tallinnas kokku tulnud proletaarsete kultuurhariduslike organisatsioonide konverentsil. Samas tõteti üles uue, töörahva huvidel vastava dramaturgia vajadus ja rõhutati, et laiu rahvahulki teeniv lavakunst peab olema kõrgel kunstilisel tasemel. «Praegusest teatri repertuaarist valib proletariaat ainult seda, mis temale ta eesmärkide ja püüdmiste kättesaamise otstarbekas vajalikud võivad olla,» deklareeriti konverentsil.²⁹

Konverentsi seisukohad kujunesid töölisteatrite töös suundaandvaks. Uute, Oktoobri-tules sündinud teatrite ja rahvamajade tegevuses tulebki näha eesti nõukogude lavakunsti sündi.

Tallinnas kuulus juhtiv koht äsja rajatud Tööliste Teatrile. Peale tema asutati siin Olevi Rahvakoda ja tehti katset rahvateatri loomiseks endises «Grand Marinas».³⁰ Nii-

²⁴ Mälestusõhtu. «Rahvaleht» 18. okt. 1917.

²⁵ Sealsamas.

²⁶ Sealsamas.

²⁷ «Rahvaleht» 6. sept. 1917.

²⁸ «Rahvaleht» 25. okt. 1917.

²⁹ Elise Kevennd, Tööliste teater. «Sotsialdemokrat» 30. okt. (12. nov.) 1917.

³⁰ Merepuisteel, praeguse Laevastiku Ohvitseride Maja kohal asunud kino.

samuti on märkimisväärne A. Juhkumi juhtimisel töötava näiteringi asutamine Sotsialistlike Noorte Ühenduses. Narvas rajati nõukogulikel alustel töötav Rahvateater, mis kuulus Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogule. «Võitleja» tööd hakkas juhtima VSDT(b)P Narva osakond. Töölisrahvamajad asutati Tartus (end. «Bürgermusses») ja Viljandis (end. «Koidus»).

Nõukogude võimu ajal jätkasid tööd ka mõlemad kutselised teatrid «Estonia» ja «Vanemuine» («Endla» oli tegevuse Esimese maailmasõja päevil katkestanud), kelle repertuaaris ja kunstilises töös aga ei väljendu püüdu Oktoobrirevolutsiooni ideedega kaasa minna. Veebruarirevolutsiooni-järgset kodanlike teatrite tööd iseloomustades märkis K. Menning, et «jaljetumalt läks revolutsioon meie teatri eeskavast mööda».³¹ Sama võiks öelda ka Oktoobrirevolutsiooni-järgse «Estonia» ja «Vanemuine» repertuaari kohta. Mõlemad teatrid püüdsid jääda «apoliitiliseks» ja jätkata «vana viisi», olles arvamusel, et kunst seisab väljaspool poliitikat ja kõrgemal klassivastuoludest. 1917. aasta kevadel Eesti näitlejate ja teatritegelaste kongressil püstitatud rahvusliku teatri eest võitlemise loosung pöördus Oktoobrirevolutsiooni-järgseil päevil sisuliselt nende eesmärkide vastu, mida kunstile seadis nõukogude kord.

«Nüüd, kus klassivahed õige teravaks muutunud, peame meie tööliste-teatri kui klassiteadliste tööliste asutuse peale vaatama ja kõik oma kunsti jõu tema ümber koondama,» kirjutas novembri algul ajaleht «Tööline».³² See tähendas, et Tallinna Tööliste Teater pidi kujunema tugeva ideelise repertuaariga ning kõrge kunstimeisterlikkusega teatriks. Teater teebki selles suunas pingutusi, kuigi repertuaari osas pole selleks palju võimalusi, sest tuleb valida peamiselt olemasoleva hulgast. Jäädakse peatuma A. Strindbergi «Isal», L. Thomas' «Kõlblusel», H. Ibseni «Tontidel» («Kummitustel»), K. Schönherri «Perekonnal», A. Dinteri «Salakaubavedajatel», M. Dreyeri «Ravitsemisel», E. Rosenovi «Kust varjud ei kao» ja O. Mirbeau' «Jean Roule'il». Algupärandaist tuakse lavale «Valvaja» trupi kaua-aegse liikme H. Anto³³ näidend «Kahe ilma vahel». Teatri kunstilise taseme tugevdamiseks täiendatakse trupp uute liikmetega, kelleks olid endised vanemuislased, K. Menningu õpilased A. Teetsov, A. Sunne, O. Teetsov, A. Markus ja L. Reiman. 1916/17. aasta talvel olid nad mänginud «Pandorinis» ja rajanud 1917. aasta sügisel Tallinna Draamateatri, kelle tegevus aga katkes.

K. Menning, kes 1915. aastast alates töötas Tallinnas «Päevalehe» arvustajana, tervitas oma endiste näitlejate-õpilaste liitumist Tööliste Teatriga ja avaldas omalt poolt arvamust, et tugeva kunstilise taseme saavutamiseks vajab noor teater «kõige sihikindlamat toetust». «Ei tohi unustada, et ta (Tallinna Tööliste Teater — K. K.) käima pandi, et ärkavale proletariaadile paremat pakkuda, kui seda kodanlised teatrid seni on pakkunud,» kirjutas K. Menning. Peamiste edasiviivate teguritena näeb ta õiget, rahva huvidele vastava repertuaari valikut ja kunstimeisterlikkuse kasvu.³⁴

Kuigi K. Menning seisis Tallinna Tööliste Teatri tööst eemal ega jaganud viimase poliitilisi seisukohti, kandsid tema näitlejad «Vanemuises» omandatud realistliku mängulaadi siinsesse lavapraktikasse. Nende tõlgitsust iseloomustas kujude konkreetus, lähtumine tegevusajast ja -kohast, niisamuti psühholoogilise joonistuse täpsus ja sügavus ning lavastuse terviklikkuse ja ansamblikkuse hoolikas silmaspidamine. Lavastajana asus Tallinna Tööliste Teatris tööle A. Teetsov.

Tunduvalt erines neist «Menningu kooliga» näitlejaist teatri asutanud trupp eesotsas J. Rossfeldti ja A. Umbergiga. Kõigepealt avaldus see selles, et viimastes oli tege- mist klassiteadlike teatrinimestega, kelle peamiseks eesmärgiks oli rakendada oma kunst töölikklassi võitluse huvide teenistusse. Nii J. Rossfeldti kui ka A. Umbergi võime õigustatult nimetada lavakunstnikeks-tribuunideks, kes töid revolutsioonilise tule eest teatri- lavale. Seepärast on arusaadav ning mõistetav seegi A. Umbergi nõue, et «Tööliste Teat-

³¹ «Päevaleht» 15. (28.) juunil 1917.

³² Töölisteteater. «Tööline» 27. okt. (9. nov.) 1917.

³³ H. Anto (1882—1956) tõlkis näidendeid ja katsetas ka ise näitekirjanduse alal. Oktoobrirevolutsiooni-eelseil aastail olid valminud tema sulest näidendid «Üle piiri», «Põud» ja «Kui torm vaikib».

³⁴ K[ar]l M[e]nning, Tööliste teater. «Uus Päevaleht» 23. nov. (6. dets.) 1917.

ris töötagu üksnes need näitlejad, kes tunnistavad nõukogude võimu». Teater pidi puhaste käte ning määrimata südametunnistusega kandma ning kõrgel hoidma revolutsiooni lippu.

Töölise Teatri tegevuses ei kujunenud see nõue siiski proletkultlikuks suunaandjaks, mida kinnitab juba seegi, et teater pidas vajalikuks ning võimalikuks koostööd kodanlikust teatrist tulnud professionaalse ettevalmistuse saanud näitlejatega.

Erineva arenguteega näitetruppide ühtesulatamine ja uue terviku moodustamine on teatrites alati olnud aeganõudev ning pingeline protsess. Vanemuislaste ja «Valvaja» tuumiku näol oli tegemist nii oma kunstilistelt arusaamadelt kui ka maailmavaatelt erinevate inimestega. Rohkem andele kui kindlale meetodile tuginevat, kuid alati kindlast klassivõitluse seisukohtadest lähtuvat «Valvaja» trupp ja väljakujunenud loomingulise meetodiga, kuid kodanliku maailmavaatega vanemuislasi ühendavaks sillaks oli mõlemale omane järjekindel realisminõue. Uueks kunstiliseks tervikuks kasvamine ei saanud aga sündida korrapealt; see nõudis aega. On seepärast täiesti mõistetav, et kolmekuulisest ajavahemikust selleks ei piisanud (Tallinna Töölise Teatri tegevus lõppes Saksa okupatsioonivägede sissetungiga 25. veebr. 1918), kuid heaks alguseks uue teatrikollektiivi väljakujunemisel oli see küll.

Esimesel koostöökuul esines kumbki trupp eraldi lavastustega. Vanemuislased töid oma varasemast repertuaarist Töölise Teatrisse kaasa K. Schönherri «Perekonna» ja H. Ibseni «Tondid», «Valvaja» näitlejad esitasid oma «kullafondi» kuuluvatest lavastustest E. Rosenovi «Kust varjud ei kao» ja uuslavastustena L. Thomas' «Kõlbluse» ning A. Strindbergi «Isa». Neis lavastustes oli terve rida õnnestunud ja meelde jäävaid osatäitmisi. Nende hulka kuuluvad A. Teetsovi Engstrand («Tondid»), J. Rossfeldti rittmeister ja A. Umbergi õpetaja («Isa»), M. Umbergi pr. Beermann ja K. Triipuse hr. Beermann («Kõlblus») jt. A. Teetsovi Engstrandi kohta märkis arvustus lakooniliselt: «Tisler Engstrand mängis laitmatult.»³⁵ J. Rossfeldti rittmeisteri puhul kirjutati «Töölises»: «Esimeses vaatuses nägime teda küll väheke kindlusetult üles astuvat, kuid järgmistes vaatuses teenis ta täie kiituse ära.»³⁶ A. Umbergi näol oli aga «õpetaja endale täiesti kohase osatäitja leidnud — just nagu rittmeistergi.»³⁷ «Kõlbluse» lavastuses väljatõstetud osatõlgitustest öeldi, et «Karl Triipus oli igatahes kapitalist Beermanni osas väga huvitav tüüp. Sugugi vähem huvitav ei olnud Martha Umberg Beermanni abikaasana.»³⁸

Üheks haaravaimaks³⁹ kujunes Töölise Teatri töös A. Umbergi lavastatud «Kust varjud ei kao». Kõneldes Dortmundi söekaevuritest, kelle elust ei kao varjud enne, kui murtake kapitali võim, kõlas lavastuse alltekstina üleskutse ehitada uut, õiglasemat ühiskonda, anda selleks kogu oma energia iga päev, iga tund.

1917. aasta lõpul leiame juba mõlemad truppid ühises töös, mille tulemusena lavastatakse A. Dinteri «Salakaubavedajad», M. Dreyeri «Ravitsemisel», H. Anto «Kahe ilma vahel» ja O. Mirbeau' «Jean Roule». Neist on «Kahe ilma vahel» huvitav kui uue algupärandi lavastus. Näidend kujutab endast psühholoogilist draamat, milles autor on vastandanud ausaid töökaid omakasupüüdmataid maainimesi jõudele elavaile moraalselt laostunud rikkuseahneile linlastele. H. Anto ei ole oma näidendis taotlenud anda ühiskonnakriitilist pilti kaasaegsetest oludest, vaid piirdunud ainuüksi loodusele lähedase maaelu «vooruste» ja linna «pahede» vastandamisega. Need ongi näidendis kujutatud kaks «ilma», mille vahel valib endale tee maakooliõpetaja tütar Anni. Nii oma ideeliselt kaalult kui ka teostuselt ei kujunenud näidend ega tema lavastus sündmuseks. Pigem oli selleks «Jean Roule'i» uuslavastus, milles A. Umberg kordas oma hiilgeosa. Niisamuti olid silmapaistvateks osatäitmisteks M. Anto Madeleine ja M. Umbergi Geneviève. Õnnestunult mängisid lavastuses kaasa K. Triipus (Louis Thieux), A. Sunne (Robert), A. Markus (ema Cathiard) ja A. Teetsov (Hargand).

Tallinna Töölise Teatril oli kavas veel H. Anto teise näidendi «Kui torm vaikib»

³⁵ - ei, Henrik Ibseni «Tondid». «Tööline» 18. nov. (1. det.) 1917.

³⁶ - ei, Strindbergi «Isa». «Tööline» 13. (26.) nov. 1917.

³⁷ Sealsamas.

³⁸ - ei, L. Thoma «Kõlblus». «Tööline» 14. (27.) nov. 1917.

³⁹ «Valvaja» näitetrupi kauaaegse liikme R. Tomsoni suusõnalistel andmetel 27. märtsist 1958.

lavastamine, kuid Saksa okupatsioon jõudis siin ette, katkestades teatri tegevuse. Üldse jõudis Tööliste Teater esitada 14 lavastust (36 etenduses), nende hulgas ka ühe lasteetenduse (A. Kitzbergi «Nõiapill»).

Teiseks suuremaks kultuuriliste ja poliitiliste ürituste keskuseks Tallinnas sai Olevi Rahvakoda. Endised Oleviste kiriku ruumid anti laide töörahva hulkade teenistusse. Siin korraldati kontsert-miitinguid, siin esinesid kõnedega Eesti revolutsioonilise võitluse juhid V. Kingissepp, J. Anvelt, H. Pöögelmann jt. Võimsalt kõlasid Olevi Rahvakodas «Internatsionaali» helid, kuulutades uue ajastu algust. Eriti suureulatuslikuks kujunes 1918. aasta 13. jaanuaril toimunud kontsert-miiting, kus pikema kõnega esines V. Kingissepp. Rahvarohked olid aga ka järgnevad 1918. aasta algul korraldatud sellealased üritused. Nii näiteks kirjutas «Tööline» ühest pühapäevasest kontsert-miitingust, kus kõnega esines, H. Pöögelmann, muusikalises osas aga tööliiskoorid, orkestrid ja solistid, järgmist: «Säärast rahvamurdu, kui läinud pühapäeval Olevi rahvakotta kontsert-miitingule kokku valgus, pole need põlised müürid enda kestuse aja jooksul veel näinud. Juba sealse ümbruse tänavail torkas silma erakorraline elav liikumine.»⁴⁰ Huvitav on lisada, et ajakirjanduses⁴¹ tõmmati paralleele Olevi Rahvakoda ja Pariisi Jumalaema kiriku vahel, kuna viimane oli Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal niisamuti kiriku käest ära võetud ja rahva kasutada antud.

Innuvalt künti uusi lavakunstivagusid ka Narvas. Siin sai Oktoobrirevolutsiooni-järgsetel päevadel kõige suuremaks sündmuseks uue, nõukogulikel alustel töötava teatri rajamine. Selleks oli Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu teater — Rahvateater —, mille juhiks määrati Narva Täitevkomitee liige Nikolai Karpov, repertuaari aga vaatas läbi Täitevkomitee kultuurharidustöö osakond.

N. Karpov, elukutselt rahvakooliõpetaja, oli juba üliõpilasaastail lavakunsti vastu tundnud suurt huvi. Koos teiste Narva ümbruskonnast pärinevate Petrogradi üliõpilastega organiseeris ta 1914. aastal näitetrupi, kes õppevaheaegadel Narvas ja selle ümbruses etendusi andis. Trupi eesmärgiks oli tööliste ja talurahva haridusliku taseme tõstmine ja silmaringi avardamine, millele hiljem kaasnes revolutsiooniline selgitustöö. «Teater oli meile tribüüniks,» meenutab N. Karpov oma tolaeagset tegevust ja märgib, et «ka revolutsioonipäevil seisis teater poliitilise ja kultuurilise elu tsentrumis».⁴²

Olles Oktoobripäevadel tihedasti seotud revolutsioonilise tegevusega ja kultuurharidustöö organiseerimisega Narvas, ei jätkunud N. Karpovil enesel enam aega otseselt ja aktiivselt teatri tööst osa võtta. Lavastajatöö Rahvateatris usaldati B. Borissovi ja A. Satilovi kätte, kes olid pärit Petrogradist, sattunud sõjaväeteenistuse tõttu Narva ja tegutsenud siin lavastajatena juba enne Rahvateatri loomist. Rahvateatri trupp moodustati kohalikest asjaarmastajatest ja juba varem vene lavadel mänginud kutselistest näitlejatest. Teater avati 26. detsembril L. Andrejevi näidendi «Meie elupäevad» esietendusega. Järgmised lavastused valis teater juba klassika valdkonnast, esitades üksteise järel Gogoli «Revidendi», «Naisevõtu» ja Fonvizini «Äbariku». Jaanuaris korraldatud Tšehhovi mälestusõhtu puhul mängiti «Pulm», «Juubelipidu» ja «Kirurgia».

Peale eespool nimetatute oli Rahvateatril kavas Ostrovski «Mets», mille õppimine juba käis. Kevadtalveks oli planeeritud Molière'i «Tartuffe», Hauptmanni «Kangrud», Görki «Põhjas» jm. Nende kavatsuste teostamise aga katkestas Saksa okupatsioon.

«Võitleja» oli pärast Oktoobrirevolutsiooni läinud VSDT(b)P Narva osakonna valdusse. Seltsi otseseks ülesandeks kujunes tööliste kultuuriline ja kunstiline teenindamine ning endine karskusselts muudeti kultuurhariduslikuks seltsiks.

«Võitleja» teatritegevus polnud aga kantud sellisest ühtlasest uue hingusest, nagu see ilmnes Rahvateatri puhul. Ebaühtlust esines siin nii repertuaari valikus kui ka etenduste tasemes. Selline tagasilangus oli tingitud revolutsioonilise tegevusega seotud seltsimeeste eemalejäämisest nii eesti- kui ka venekeelse näiteringi tööst.

Bolševistlikus ajakirjanduses juhiti mitmel korral tähelepanu sellele, et «Võitleja»

⁴⁰ «Tööline» 19. jaan. (1. veebr.) 1918.

⁴¹ Ajaloolised roobasjooned. «Eestimaa» 20. det. 1917. (2. jaan. 1918).

⁴² Nikolai Karpovi suusõnalistel andmetel 23. sept. 1963.

lavale pääsesid väikekoodanlikku maitset esindavad näidendid.⁴³ Et seda kriitikat südamesse võeti, näeme seltsi püüdest oma repertuaarile tõsisemat kaalu anda. 1918. aasta algul paistis silma «Võitleja» laval mängitud E. Karpovi draama «Tööliste alev», mille esietenduse puhul ei suutnud saal mahutada kaugeltki kõiki asjahuvilisi. «Mängu väärtuse järele otsustades, peab küll igaühe soovitama seda vaatama minna,» andis etendusele oma hinnangu «Rahvaleht».⁴⁴ Sellele järgnenud «Võitleja» etendustest paistab silma oma revolutsioonimeelse sisu poolest «Matmatad» E. Miljukova trupi esituses. «Tüki sisu kirjeldab tööliste elu ja on Petrogradi tööliste poolt kiiduavaldustega vastu võetud. Seda tõendavad ka paljud Narva seltsilised, kes mängu juhtumise kombel Peterburis on näinud,» soovitas «Rahvaleht» etendust.⁴⁵ «Võitleja» omaeense jõudude ettekandel toimunud etendustest äratas tähelepanu poliitiliste väljasaadetute elu käsitlev «Taiga mühiseb», kuigi näidendi ettekanne ise sai VSDT(b)P Narva Komitee häälelendajas «Rahvaleht» terava kriitika osaliseks.⁴⁶

Püüde kõrval kaasaega kajastada võime «Võitlejas» leida ka pöördumist klassika poole. Vene klassikast esitati L. Tolstoi «Pimeduse võimuses» ja «Temast kõik omadused», N. Gogoli «Vanapoi si kihlused», A. Tšehhovi «Kosjas», «Juubel» ja «Kurjategija», Lääne klassikast Molière'i «Ihnus».

Narva seisis perspektiivirikka kultuurilise tegevuse lävel. 1918. aasta jaanuaris tehti teatavaks teatri, kirjanduse, vokaalmuusika, dekoratiivkunsti, kino, klubilise töö, raamatukogunduse jt. osakondade asutamine Narva Täitevkomitee kultuurhariduse osakonna juurde.⁴⁷ Teatriosakonna algatusel kavatseti organiseerida keskne sotsialistlik teater ja asutada sotsialistlik teatrikool, samuti tööliste ja talupoegade klubi. Selleks et teatrikooli võiksid astuda töötavad ja õppivad noored, pidi õppetöö toimuma õhtupoolikutel ning pühapäevadel.⁴⁸ Õppetöökaks kavatseti kasutada Rahvateatri ja «Võitleja» ruume.

Nendest suurejoonelistest kavatsustest jõuti alustada üksnes muusika- ja draamakurssidega, millest leidis rohkesti osavõtjaid. Ulejäanuist jõudsid Kodusõja sündmused ette ja need tuli üle paari aastakümne edasi lükata.

Teistes linnades toimus uute nõukogulike teatrikollektiivide ja lavakunstiürituste organiseerimine tagasihoidlikumalt. Viljandis usaldati Rahvamaja juhtimine selle komisariiks määratud Jaan Vanakamarale, toleaeagsele Viljandi Sõja-revolutsioonikomitee liikmele, kes oli varemalt organiseerinud töölisnäiteringi tegevust Viljandis. J. Vanakamara kui komisari kohuseks oli koondada kohalikud parimad näitlejad Rahvamaja näitetruppi ja moodustada niiviisi palgaline kollektiiv, kes hakkaks näitemänguõhtutel esinema. Rahvamajas kavatseti sisse seada lugemissaal ja raamatukogu ning korraldada kõneõhtuid. «Nii saab Viljandi omale Rahvamaja, kus kõik vabal ajal tarvilit meelelahutust ja äratust leiavad,» märgiti «Tööraha Hääles».⁴⁹

Tartus asutatud Rahvamajas hakati organiseerima VSDT(b)P Tartu osakonna poolt pidu- ja näitemänguõhtuid, kus esines Tartu Tööliste Näitekunsti Edendamise Seltsi näitering Valter Rätsepa juhtimisel. Viimane töötas samal ajal «Edasi» toimetuses ja oli Tartu Tööliste, Soldatite ja Üliõpilaste Saadikute Nõukogu Täidesaatva Komitee liige.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon vallandas seega küllaltki elava ning ulatusliku võitluse uue, tõeliselt rahvaliku lavakunsti eest. Samal ajal kutsusid noore, vastsündinud nõukogude teatri esimesed edusammud esile raevukaid vasturünnakuid kodanluse ringkondadest. Eriti selgelt avaldub see Tallinnas.

Kõige tigidamalt astusid välja Tallinna Tööliste Teatri vastu kohalikud parempoolsed sotsiaaldemokraadid. «Vähemlased... ei või kuidagi sallida, et nende leivaisade, kodanlaste kõdnema läinud alust püütakse ümber lükata, sest niisugusel juhul oleks ka

⁴³ Vt. «Rahvaleht» 11. (24.) jaan. 1918; Я. Диман, Театр. «Известия Нарвского Совета» 9 (22) декабря 1917.

⁴⁴ «Rahvaleht» 30. det. (12. jaan.) 1918.

⁴⁵ «Rahvaleht» 5. (18.) jaan. 1918.

⁴⁶ «Rahvaleht» 23. jaan. (5. veebr.) 1918.

⁴⁷ «Известия Совета Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов» 13 (26) янв. 1918.

⁴⁸ Sealsamas.

⁴⁹ Viljandi Rahvamaja. «Tööraha Hääle» 15. veebr. 1918.

nende oma saatus otsas,» kirjutati «Töölises». ⁵⁰ Ajaleht «Sotsiaaldemokraat» avaldas oma veergudel laimavaid ning Tööliste Teatri tegevust mahategevaid artikleid ning arvustusi. Oõnestustööd püütakse teha ka teatris eneses, kasutades ära trupi eripalgelist koosseisu. Vastupidi Tööliste Teatri klassiteadlikult positsioonilt lähtuvalle seisukohale esitasid parempoolsed sotsiaaldemokraadid omapoolsed arusaamad lavakunsti ülesannetest. Nii kirjutas «Sotsiaaldemokraat» juba Tööliste Teatri avamise puhul: «Kunstnikul on kõik alad pühad ja ühed hääd. Ta võib keisrikojast viimase kerjuse urkasse rännata, ta võib kõigist seltskonna kihtidest omale aineid võtta, ta peab ainult jääma kunstnikuks, siis on tal väärtus. «Kapitalil» aga puudub kunstiväärtus.» ⁵¹ Sokeerituna E. Fabr e «Kapitali» teravast satiirilisest ja ühiskonnakriitilisest esitusest, millest õhkus ilmset vaenu kodanluse koorekihi vastu, jõudis kirjutise autor M. Lepp, keda tunneme kui sotsiaalreeturit, koguni küsimuseni, et mis õigus on Tallinna Tööliste Teatri trupil end üldse Tööliste Teatriks nimetada. «Kas ehk sellepärast, et näitlejad on töölised ja publik töölised?»

Kõigele lisaks heideti Tallinna Tööliste Teatrile ette ka tema parteilisust. Teatri repertuaarikomisjon pidas sel puhul vajalikuks avalikku selgitust «Töölise» veergudel, kus ta deklareeris: «Selle peale vastame: töölisklass on ka parteiline, see teda lahutabki sinikollasest kodanlusest. Ja kui seda ka töölise teater on, siis tähendab see seda, et töölise teatri juhatus õigel teel on.» ⁵² Ajalehe «Tööline» toimetuse võttis Tallinna Tööliste Teatri seisukohtade selgitamiseks korduvalt sõna, rõhutades, et kuigi teatri tase ei vasta veel sellele, milline ta peaks olema, on see teater ometi «ainuke», kes endale on eesmärgiks seadnud tõsiselt näitekunsti kallale asuda, ning et ühe päevaga ei saa seda üles ehitada, mida aastakümneid on killustatud. Ja kuulutatakse enesekindlalt: «Vähemalt teame, et me õigel teel oleme.» ⁵³

Uute nõukogulikel alustel töötavate teatrite sünd ja sellega seotud organisatoorne töö viis liikvele ka kodanluse, kes teatriküsimuses muutus eriti aktiivseks 1918. aasta algul. Kodanlike seltside juhatused püüdsid olla «ettenägelikud» ja ennetada nõukogude võimu vahelesegamist oma tegevusse. Väga iseloomulik oli selles mõttes «Estonia» juhatuse tagasiastumine ja teatri juhtimise jätmine «oma inimeste» kätte. Teatritegelaste täiskogu koosolekul valiti täidesaatev komitee, kuhu kuulusid näitejuhid P. Pinna ja K. Jungholz, muusikajuht R. Kull, teatri asjaajaja A. Einer, dekoraator R. Nyman, näitlejate esindajatena E. Türk ja A. Sällik, orkestri esindajana J. Vaks, töölise esindajana Mengel ja kooriartistide poolt H. Vaks ning Kuhlberg. Teatri «komissariiks» määrati K. Jungholz ja teater ise nimetati ümber «Eesti rahvateatriks «Estonia»». ⁵⁴

Veebruari algul tõusiski päevakorrale teatrite natsionaliseerimise küsimus, milles järjekordselt teravasti vastamisi põrkasid kodanliknatsionalistlik ja proletaarne seisukoht. ⁵⁵ Selgelt ning kokkuvõtlikult esineb see kahes natsionaliseerimisprojekti, milledest ühe oli esitanud Karl Jungholz, teise Eesti Tõõrahva Koolivalitsus.

K. Jungholzi projekt oli rajatud tema poolt juba varem eesti näitlejate ja teatritöötajate kongressil ning «Valges raamatus» väljendatud seisukohtadele, mille järgi teatrite juhtimine pidi minema teatritöötajatest moodustatud keskorgani kätte, kelle valib teatrite natsionaliseerimise kongress. Nõukogude võimu esindajatele oli jätud üpris piiratud osatõhtsus.

Hoopis teisesisuline oli Koolivalitsuse projekt, kus õeldi otseselt, et teatrite, rahvamajade ja kinode natsionaliseerimist teostab Eestimaa Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu. ⁵⁶ Selle projekti järgi pidi teatrite juhtimine minema Koolivalitsuse juurde loodud teatritoimkonna ja vastava teatrinõukogu kätte. Esimene neist koosnes juhatajast, sekretärist, raamatupidajast ning laekurist ja tema hooleks jäid peamiselt administratiivsed küsimused. Teise koosseisu pidid kuuluma 1) kõik Eesti Tööliste Koolivalitsuse liik-

⁵⁰ Tööliste-teater. «Tööline» 27. okt. (9. nov.) 1917.

⁵¹ Marta Lepp, Hooaja avamise puhul. «Sotsiaaldemokraat» 23. okt. (5. nov.) 1917.

⁵² H. Heijermansi «Ahelad» Tööliste-teatri laval. «Tööline» 23. okt. (5. nov.) 1917.

⁵³ «Tööline» 27. okt. (9. nov.) 1917.

⁵⁴ Vt. Jaan Kärner, «Estonia» kuuskümmend aastat. Tallinn, 1925, lk. 62.

⁵⁵ Vt. «Tööline» 24. jaan. 1918; «Eesti Teataja» 15. veebr. 1918.

⁵⁶ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 585, l. 7.

med, 2) maakonna-nõukogude saadikud, igast üks, 3) linnanõukogude saadikud, igast üks ja 4) üks saadik Näitlejate Liidust.⁵⁷ Nõukogude lahendada jäid kõik teatrite, rahvamajade ja kinodega seotud küsimused. Teatrinõukogu töös oli suur osatähtsus antud repertuaarikomisjonile, kelle kohta projektis on öeldud järgmist: «Teatri vaimliste huvide eest hoolitsemiseks valib Nõukogu juhatajast lahus oleva repertuaarikomisjoni ühe aasta peale, repertuaarikomisjonil jäetakse õigus asjatundjaid isikuid komisjoni juurde koostetud. Repertuaarikomisjonil on ülesandeks: repertuaari kokkuseadmine, näitlejate ja näitejuhtide soovitamine ja üleüldse teatri kirjanduse ja vaimlise tarviduse eest hoolitsemine. Repertuaarikomisjon on omas tegevuses autonoomne, ta vastutab ainult Nõukogu ees.»⁵⁸ Küllaltki huvitav on repertuaarikomisjoni ülesannete ja õiguste loetelu lõppu lisatud märkus: «Repertuaarikomisjonist võtavad näitejuhid otsustava häälega osa.»⁵⁹ See aga tähendas, et teatrite juhtidele oli antud õigus osa võtta repertuaari koostamisest ja jäetud neile avarad võimalused loominguks initsiatiiviks.

See projekt võeti vastu ja kinnitati 14. veebruaril 1918 Eesti Tööliste Koolivalitsuse poolt kokku kutsutud koosolekul.

Kahjuks aga ei jõutud teda ellu viia.

1918. aasta veebruaris okupeeriti Eesti Saksa imperialistide poolt kohalike kodanlike natsionalistide aktiivsel kaasabil. Kõik see, millele oli pannud aluse kolm ja pool kuud kestnud nõukogude võim, lõigati läbi, võimaluse korral hävitati. Tallinnas ja Narvas loodud nõukogude teatrid suleti. Sama saatus sai osaks töölisrahvamajadele. Näitetrupid saadeti laiali, paljud nende liikmeid arreteeriti või saadeti maalt välja.

1918. aasta detsembrist kuni 1919. aasta jaanuarini kestnud Eesti Tööraha Kommuuni päevil, mis andis suurele osale Eesti territooriumist tagasi nõukogude võimu, leiame rasketele Kodusõja tingimustele vaatamata katseid uuesti nõukoguliku kultuuritööd jätkata. Teiste hulgas tõusid päevakorrale ka teatriküsimused. Nii näiteks on teada, et 27. detsembril 1918 arutati Tartu Ametiühisuste Keskbüroos töölisteatri asutamise küsimust ja otsustati selleks otstarbeks taotleda Aia tn. asuvat Saksa Teatri maja.⁶⁰ Näitetrupina, kelle õlgadele oleks jäänud uue teatri rajamine, soovitati Tartu Näitekunsti Edendamise Seltsi oma, «kes valmis oleks tööliste teatri näiteseltskonnaks hakkama» ja «kes peasjalikult, nagu teada, ka töölistest koos seisab».⁶¹ Samal ajal tegid «Vanemuise» teatri näitlejad (juhtkond oli lahkunud) omapoolse ettepaneku, et «Vanemuine» võetaks tööraha haridusvõrku, ja andsid lubaduse oma kunstiga töörahvast teenida.⁶² Järgnevalt kavatseski «Vanemuine» oma mängukavva võtta M. Gorki «Põhjas», iseloomustades seda kui lavateost, mis näitab «missuguseks kapitalistlik maailmakord inimesi muudab».⁶³ Lavastust ei jõutud kahjuks teostada.

Kavatsusi nõukoguliku teatritegevuse jätkamiseks oli ka Narvas. «Nüüd, kus osa Eestist jälle tööraha kätte tagasi on võetud, peab sõõti jäänud kultuur-hariduse põllul tõsiselt tööle asuma,» kirjutati «Eesti Kütiväe Teatajas»,⁶⁴ juhtides ühtlasi tähelepanu nende saavutustele, mida oli andnud esimene nõukogude aasta Venemaal. Sealsed edusammud pidid olema eeskujuks ja tiivustajaks eesti teatriinimestele.

Eesti Tööraha Kommuuni päevil oli märkimisväärseks sündmuseks Petrogradi «Proletkulti» näitetrupi ja laulukoori esinemised Tartus ja Narvas. Esineti kolme kavaga, milledest esimene sisaldas R. Rolland'i näidendi «Bastille' võtmine» ja luulemontaazi «Laul koidulipust», teine — P. Bessalko⁶⁵ «Müürsepad» ja E. Verhaereni «Mässu», kolmas — Walt Whitmanni «Poesiate» dramatiseeringu. Tartu töölispublik andis neile etendustele tunnustava hinnangu, märkides: «On ju teada, et näiteseltskond ainult töölistest koos seisab, välja arvates mõnda üksikut jõudu, kel enam-vähem näitelava kogemusi, ja seda

⁵⁷ Sealsamas.

⁵⁸ Sealsamas.

⁵⁹ Sealsamas.

⁶⁰ Praegused RT «Vanemuise» ruumid.

⁶¹ Teadaanne pidude asjus. «Edasi» 28. (15.) det. 1918.

⁶² Vt. Ü. Taigro, Eesti Tööraha Kommuun, Tallinn, 1958, lk. 42.

⁶³ Vanemuise teater. «Edasi» 4. jaan. 1919.

⁶⁴ Teater. «Eesti Kütiväe Teataja» 19. det. 1918.

⁶⁵ Pavel Bessalko oli Petrogradi «Proletkulti» juhataja.

arvesse võttes olid ettekanded kaugelt paremad, kui loota võis, nii kunstiliselt kui tehniliselt.»⁶⁶

Tõõrahva Kommuuni lõpuga katkes nõukogude võim Eestis ja koos temaga pikemaks ajaks ka Oktoobrirevolutsiooni päevil sündinud eesti nõukogude teatrite tegevus.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
29. X 1963

ТЕАТРЫ, РОЖДЕННЫЕ ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИЕЙ

К. Каск,

кандидат искусствоведения

Резюме

Великая Октябрьская социалистическая революция и последовавший за ней период Советской власти в Эстонии принесли целый ряд значительных изменений в эстонскую театральную жизнь. Важнейшим из них является создание первых советских театров.

Уже Февральская революция и свержение царизма открыли дорогу новым явлениям в эстонском театре, которые составляют по существу подготовительный этап создания советского театра.

Состоявшийся весной 1917 года (15—17 мая) Первый съезд эстонских актеров и театральных деятелей констатировал, что уровень сценического искусства в Эстонии неудовлетворителен и внес целый ряд предложений, целью которых было улучшить и координировать сотрудничество театров, создать театральную школу и союз актеров, уделить больше внимания оригинальному репертуару и т. д.

В то время, когда буржуазные театры начали бороться за улучшение условий своего творческого труда, на повестку дня остро встал вопрос о сценическом искусстве пролетариата. Профессиональный рабочий театр был создан прежде всего в Таллине. Здесь уже многие годы успешно работала сценическая группа общества «Валвая», снискавшая у рабочих большую популярность. Ядро этой группы во главе с передовыми режиссерами И. Росфельдом и А. Умбергом и составило основной костяк нового Рабочего театра. Труппа была дополнена и другими актерами (Р. Бауман, К. Трийпус, А. Тихкан и др.), а помещение получено от местного Немецкого театра (помещение нынешнего Эстонского Государственного драматического театра им. В. Кингисеппа).

Первым спектаклем Таллинского Рабочего театра, доход с которого пошел в основном на подготовку к открытию театра, была пьеса Хейерманса «Гибель надежды» (27 сентября). Но официальное открытие театра состоялось почти на месяц позднее (26 октября), когда была сыграна пьеса Э. Фабре «Капитал». Как первая постановка, так и последовавшие за ней спектакли Г. Энгела «Над глубиной» и Х. Хейерманса «Цепи» были тепло приняты зрителями.

Наряду с Таллином и в других эстонских городах стали обращать больше внимания на вопросы пролетарского сценического искусства. Больше всего было сделано в этой области в Нарве, где рабочие стали хозяевами общества «Выйтлея» и организовали в конце октября Рабочий клуб.

Великая Октябрьская социалистическая революция и установление Советской власти внесли в эстонское искусство новые идейные концепции и задачи. Отныне задачей эстонского театра должен был стать показ своего искусства широким массам, исходя из интересов пролетариата. Подобное требование было прямо зафиксировано на собравшейся в Таллине сразу после установления Советской власти конференции пролетарских культурно-просветительных организаций. На конференции выдвигалось требование о создании новой драматургии, отвечающей интересам трудящихся, и подчеркивалось, что театр, обслуживающий широкие народные массы, должен иметь высокий художественный уровень.

Положения, выдвинутые на конференции, стали направляющими в последующей работе театров. Практически это проявилось в создании нескольких новых театров и народных домов.

В Таллине ведущая роль принадлежала недавно созданному Рабочему театру. В целях поднятия его художественного уровня в труппу были приглашены новые актеры — А. Тээтсов, О. Тээтсов, Л. Рейман и др. — бывшие артисты театра «Ване-

⁶⁶ «Edasi» 24. sept. 1919.

муйне», ученики К. Меннинга. В театральном сезоне 1916—1917 гг. они выступали в обществе «Пандорин» и заложили в то же время основу для создания Таллинского драматического театра. Таллинский Рабочий театр стремился найти в имеющемся репертуаре наиболее близкие интересам рабочего класса произведения. До закрытия театра 25 февраля 1918 г. было поставлено 14 пьес. Наиболее выдающимися из них были пьесы О. Мирбо «Жан Руль» и Э. Розенова «Откуда не исчезают тени». Роль Жана Руля стала выдающимся достижением талантливого пролетарского актера и режиссера А. Умберга.

Вторым крупнейшим центром культурных и политических мероприятий в Таллине был Олевский Народный дом. Наряду с этим были предприняты попытки к созданию народного театра в помещении бывшего кино «Гранд Марина».

В Нарве были созданы два советских театра: «Выйтлея» при нарвской секции РСДРП(б) и Народный театр при нарвском Совете рабочих и солдатских депутатов трудящихся.

В театре «Выйтлея» представления шли как на русском, так и на эстонском языке. Особенно большой успех имела пьеса «Тайга шумит», рассказывавшая о жизни политзаключенных. Большое внимание уделялось также постановкам классики («Власть тьмы» Л. Толстого, «Скупой» Мольера, одноактные пьесы Чехова, «Женитьба» Гоголя).

Руководителем нарвского Народного театра был член Нарвского Исполнительного комитета Н. Карпов, и театр начал свою деятельность с постановок русской классики («Ревизор» Гоголя, «Недоросль» Фонвизина, одноактные пьесы Чехова).

Меньше результатов принесло создание советских театральных коллективов в других городах Эстонии. В Тарту и Вильянди были созданы народные дома рабочих. Комиссаром Народного дома в Вильянди (в помещении бывшего общества «Койт») был назначен Ян Ванакмар, который ранее возглавлял деятельность вильяндского рабочего драмкружка. В тартуском Народном доме (в бывшем помещении «Бюргер-мюссе») тартуская секция РСДРП(б) устраивала и вечера драматических представлений. В народном доме выступал драмкружок Тартуского рабочего общества развития сценического искусства, которым руководил В. Рятсеп, член Исполкома Тартуского Совета.

В начале 1918 года на повестку дня встает вопрос о национализации театров. Проект национализации театров был подготовлен к началу февраля и утвержден на собрании, созванном Эстонским рабочим школьным управлением (14 февраля). Однако претворить в жизнь его не успели. Оккупация Эстонии немецкими империалистами принесла с собой закрытие созданных в Таллине и Нарве советских театров. Та же судьба постигла народные дома.

В дни Эстляндской трудовой коммуны, существовавшей с декабря 1918 года по январь 1919 года, были предприняты упорные попытки продолжать прерванную работу в области создания советской культуры. Среди прочего снова встает вопрос о театре. Тартуское центральное бюро профсоюзов внесло предложение о создании рабочего театра в Тарту. Подобные же планы имелись в Нарве. Большим событием в это время было выступление драматической труппы и хора петроградского «Пролеткульта» в Тарту и Нарве.

С падением Эстляндской трудовой коммуны прекратился период Советской власти в Эстонии, а вместе с этим и деятельность эстонских советских театров, рожденных Великой Октябрьской социалистической революцией.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
29. X 1963

THEATRES BORN AT THE TIME OF THE OCTOBER REVOLUTION

K. Kask

Summary

The Great Socialist October Revolution and the succeeding period of Soviet power in Estonia resulted in important changes in the life of Estonian theatres, including the establishment of the first theatres working according to Soviet principles.

Already the February Revolution and the abolishment of tsarism paved the way for new phenomena in the life of the Estonian theatre, these phenomena mainly representing the preparatory stage of the establishment of the Soviet-Estonian theatre.

The First Congress of Estonian actors and Theatre Workers held on May 15—17, 1917, stated that the standards of Estonian theatrical art were not satisfactory and made

a number of suggestions aiming at a propagation of the national theatre. It was found necessary to intensify and coordinate the cooperation between theatres, establish a theatrical studio and the Union of Actors, obtain a greater number of original plays than before, etc.

At the same time when the bourgeois theatres started a struggle for an improvement of their working conditions, there arose an acute problem of the necessity of a proletarian theatrical art which would consider the interests of the working class. The question of the establishment of a workers' theatre became topical, Tallinn being especially suited for a site of that kind of theatre since the theatrical section of the society «Valvaja» had been acting here for a number of years, enjoying great popularity among workers. The nucleus of that amateur group headed by revolutionaries J. Rossfeldt and A. Umberg formed the majority of the cast of the new-established Workers' Theatre. The cast was completed by actors coming from elsewhere (R. Bauman, K. Triipus, A. Tihkan, etc.), and rooms were hired from the local German Theatre (the present State Academic Drama Theatre named after V. Kingissepp).

The first performance of the Tallinn Workers' Theatre, the returns of which were designed for covering the preliminary expenses on the inauguration of the theatre, was a play by H. Heijermans, «Hope for a Blessing» (Sept. 27). The official inauguration of the theatre, however, followed in the next month (Oct. 26), with the «Capital» by E. Fabré. The play performed at the inauguration as well as the next ones, «Above the Abyss» by G. Engel and «Chains» by H. Heijermans were warmly received by the audience.

The other towns of Estonia, following the example given by Tallinn, began to pay more and more attention to problems of stage art which should fulfil the requirements of the working people. The work performed on these lines was particularly successful in Narva. The society «Võitleja» was annexed by the workers who attached to it a Workers' Club by the end of October, 1917.

The Great Socialist October Revolution and the establishment of Soviet power in Estonia brought along new aspects and aims in the cultural life of Estonia. The main task of the Estonian theatre was now to fulfil the cultural requirements of wide masses of people, proceeding from the vital interests of the avanguard — the working class. These demands and aims were set at the conference of proletarian cultural organizations, which convened in Tallinn immediately after the establishment of Soviet power. At the same conference it was stressed that new, appropriate plays were needed and that the theatrical art at the services of wide masses of the people should be on a high artistic level.

The principles voiced at that conference were adopted in the ensuing work of the theatres. Practically, they resulted in the establishment of a number of new theatres and houses of culture.

The newly founded Workers' Theatre played the leading role in Tallinn. In order to raise the artistic standards, the cast was enlarged by new members — A. Teetsov, O. Teetsov, A. Markus, L. Reiman and others. They were former pupils of K. Menning, producer at the «Vanemuine» theatre in Tartu, and had acted at that theatre first, then had played at «Pandorin» during the season of 1916—17, and at the same time laid the foundation for the establishment of the Tallinn Drama Theatre. The Workers' Theatre of Tallinn tried to select such plays which were mainly of interest for the working classes. Fourteen plays were staged (until the closing of the theatre on Febr. 25, 1918). The most outstanding were «Jean Roule» by O. Mirbeau and «Whence Shadows Never Disappear» by E. Rosenov. The part of Jean Roule was particularly brilliantly performed by A. Umberg, a talented stage-manager and actor, who had sprung from the working classes.

The «Olev» Hall became the second cultural and political centre in Tallinn. Besides, attempts were made, at organizing people's theatre in the building of «Grand Marina».

In Narva, two workers' theatres were founded in those days: the theatre of the association of «Võitleja» sponsored by the Narva branch of the Socialist Democratic Workers' Party of Russia, and the theatre of the soviet of workers' and soldiers' deputies of Narva — the People's Theatre. At «Võitleja» plays were performed in both Estonian and Russian languages. «The Roar of the Taiga», a topical play dealing with the life of exiles was a particular success. Great attention was also paid to the production of classical plays (e. g. «The Powers of Darkness» by L. Tolstoi, «Miser» by Molière, short plays by Chekhov, «Wooing» by Gogol).

The director of the Narva People's Theatre was N. Karpov, a member of the Executive Committee of the Town Council of Narva, and the theatre began its activities by acquainting the public with Russian classical plays («Inspector» by Gogol, «Ignoramus» by Fonvisin, short plays by Chekhov).

The establishment of theatrical groups working on Soviet principles was less intensive in other towns of Estonia. In Tartu and Viljandi workers' houses of culture were

established. In Viljandi, Jaan Vanakamar, a former organizer of Viljandi workers' theatrical circle, was appointed commissar of the House of Culture (in the building of the former «Koit» club). In the House of Culture in Tartu (located in the former «Bürgermusse» building) social gatherings and theatricals were organized by the Tartu Estonian branch of the Socialist Democratic Workers' Party of Russia. The members of the theatrical circle of the Tartu Association for the Advancement of Dramatic Club performed there under the guidance of V. Rätsep, a member of the Executive Committee of the Town Council of Tartu.

At the beginning of 1918 the question was raised about nationalizing the existing theatres. A corresponding project had been drawn up by the beginning of February and approved by the meeting organized by the School Department of Estonian Workers (February 14th). There was, however, no time to realize this project. The occupation of Estonia by German imperialists resulted in a closing of the Soviet theatres in Tallinn and Narva, the workers' houses of culture sharing the same fate.

During the days of the Commune of the Estonian Working people, from December, 1918 to January, 1919, stubborn attempts were made to continue the interrupted cultural work based on Soviet principles. Theatre problems were taken up once again. At the Central Committee of the Trade Unions of Tartu a suggestion was made to establish a workers' theatre in Tartu. Similar intentions were voiced in Narva as well. Noteworthy events at the time were the guest performances of the «Proletkult» theatrical group and choir of Petrograd in Tartu and Narva.

The end of the Workers' Commune meant a temporary break in the Soviet system in Estonia. The activities of the Soviet Estonian theatres established in the days of the October Revolution were discontinued.

*Academy of Sciences of the Estonian S.S.R.,
Institute of History*

Received
Oct. 29th, 1963